

АЗЭРБАЙЧАН

Азэрбајҹан Јазычылар Иттифакынын органы

Бу нөмрәдә

Сүлејман Рұстәм — Ше'рләр	3
Әзизә Чәфәрзәдә — Вәтәнә тајыт (роман—арды)	17

Мәдінә Күлкүн — Абшерон багларында. Дүзлү дәнизим, Хәзәр—мән. Дәниизлә көрүшүм. Дәниизин туфаны. Намы билир ки... Хәзәрлымы сәсلى, Хәзәрин бир парчасы. Хәзәрә ахшам дүшүр. Аразу јелқөни. Сәнин мәләнәти. Мәни динә (ше'рләр)	55
--	----

Вагиф Муса — Сәхәр мәни (роман—арды)	59
Јусиф Һасәнбәј — Гушларын күнәш нәрмәси. Чохалды бир көзәллүк (ше'рләр)	98
Елчин — Гыш нағылы (некајә)	100

Миңкиназ Чавид — Ыусеји Чавид нағтында хатираләримдән	112
Зәнид Экбәров — «Шејх Сән'ян» вә әдәби тәнгид	125

Чәфәр Багыр — Миннатүрләр	129
-------------------------------------	-----

ССРИ халглары әдәбијаты

Кенешди Бокарев — Поладәридәнләр (пјес)	131
---	-----

Сәдик Пашаев — Хәстә Гасым нағтында	186
Хәстә Гасым — Ше'рләр	190

Акиф Бајрамов — Мирзә Шәфи ирсина даир бәзи гејләр	193
--	-----

Бәйлүл Абдуллаев — Й. В. Чәмәнзәминлинин фолклоршунаслыг көрүшләри	198
--	-----

Рәфиг Зәка — Дүзү—дүз, әјрини—әјри	205
------------------------------------	-----

11

НОЯБР

1973

ЖИШ НАҒЫЛЫ

(hEKAJƏ)

БАҚЫДА гарлы-човгуилу бир гыш сәһәри тәзәча ачылышыры вә һәмии гыш сәһәри сүбн тездән јериндан галхан Кәрим киши биринчи нөвәдә ушаглар жатан отаға кириб гардан шүшләрәни тутулыш пәннәрәдә бир балача көрүмлү жер танды вә көзүнү ора зилләйіб күчәж баҳды; һәр тәрәфи басымы гардан башга нең из көрунүмдүр вә бу күн гар дүнәнкүндиң дә бетэр мејдан охујурду; гар иди, човгунун выылтысы иди, бир да ки, күләк бәркәијонда нең ешидилмәјән, сонра жено дә елә билап узаглардан кәлән маһны сәси—Маргарита Абрамовна һәмишики кими валы гојмушду патефонун үстүн.

Кәрим ишни чөвгүнүн гарасына: «—Бу кәсіп шең жаңынан шылдың бир-икى дәғигі да күч пәнчәрәсіндеги бу гүш сәхнінин ала-торандылының гәрібә бир кәдәр ағартысы кәтирміш гара баҳы, чөвгүнүн выжылтыснына гулаг асды вә неч кәс жүхудан ојамасын деј кәлдіжи күмбәзде устуфча отагдан чыхыб мәтбәхкү кечди, бу дәфә де маңбәхин пәнчәрәсіндеги најәтә тамаша елады: најәт дә бащдан-баша гарын ичиндә иди вә Маргарита Абрамованның күчлә сезилән пәнчәрә ишығындан бащада гарын елиңдән неч нә көрунүмүрдү.

Кәрим қишикилниң һәјәти Бакының оңајтләрпәндән кү, Сир-бай битишинк, гәдим бирмәртәбелү, икимәртәбелү биналарының дөвреспәндә балача, кирде адағы ошханырыдь, яңа бу адаптарының һамысына асфалт басымышы, һәрәсінде дә байры, яңа икى тут ағачы әкилмишиді—гышда үстәрчә илә долу оларды, яңа көлкә саларды.

Инди исә бут тағалларды да башдан-баша гар ичиңдә иди. Өзүн Маргарита Абрамованның фырлатдыгы майны да даһа жаҳши ешилдирилди вә инди ела бил буды маңыны да һәр тәрәфи басмыш гарын ичиндөшүүрдү. Қарым киши додагалты:

— Маңыны да үшүйәрмиш! — деди вә әли ила пәнчәрә шүшәсін ичәри үзүнү силди, куја ки, гардан башга тәзә бир шеј көрәмәкмис.

Онун ири, кобуд элләри елә бил тахта иди вә киши пәнчәрәни сидикчә елә сәс чыхырды, елә бил шүшәни эллә јох, гуру тахта парчасы илә суртурсән.

Кәрим киши јенә зәнлә бајыра баҳды вә јенә дә додагалты деди:
— Қасәп шеј дејил бу!

Чавашир үшүй-үшүй мэтбэхэ болжанды ва тез-тадасик.

— Сабаңын хејир! — дејиб даңа тамам-камал ағармыш башыны гашыја-гашыја аракәсмәдәкі әлүзіујана тәрәф кетди.

Кәрим киши оғлунун ардыңча тарс бир нәзәр салды, неч нә чаваб бермәди вә бүндик сонра өзүнә дә мәлүм олду ки, сәһәр-саһәр жатагдан жаман нырслы галхыбы.

Мәсәлә бұрасында иди ки, Чавашшир дүнән анд-аман еләјиб Кәрим кишини жолудан сахлады ки, сабаһ гар касар, нава дүзәләр, истәдийн јерә дә кедәрсән. Элбеттә, Чавашшир нардан биләди ки, сабаһ, јаңы бу күн, гар аләми басачат, чөвгүн гілемәт гопарачаг, троллејбустар, автобустар дајаначаг, иш о јерә чатачаг ки, мәктәбләрдә дәрсләри дә сахла- ачаглар.

Ушаглар, жоңи ки, Көрим кишинин нәвәләри. Беш нәвәси варды: беүк гызы көчүрмүшдүләр — өзү да, эри да нефтиң иди, ондан кичиңи Одессада кәмичиллик институтунда охуурду, галан үч нәфәр исә һәлә мәктәбэ кедиб-Көлирди. Бунлар һамысы Чаванширин балалары иди, һөбтөн исә мүнарибәдән гајытмамышды, тәк кәлмишди, тәк кетмишди, һамишы да отагда дивардан асылмыш шәклиниң кими чаван галмышды.

Маһинин сәси көсилди вә инди жалның чөвгүнүн вышылтысы ешиди-
лди, бир да нарадаса лап узагларда елә бил ки, бир ит нүрдү. Бу ит
нүрүшү Кәрим Киншинин эхвалины лап позду вә о, урајиндә өзү-өзүна
лагы бир сөз деди.

Иванширин арвады Фазилә мәтбәхә кириб сүчлү адамлар кими

— Сабаңыныз хеир, — деди, сонра газы жандырып, чајники одун-астунә гојду вә Кәрим кишигин көзүнә көрүмәсин дејә таласик дә мәт-баджан чыхда.

Кәрим киши көлининин саламыны алмады, амма өзү дә өзүнү мәммәт елди ки, наһар иш көрдү, чүнки, мәлүм мәсәләди ки, гарын, оғынунуң бу чүр һәјасызылыг еләмәсиндә кәлининин һеч бир тәгсирі жохди.

Бир аздан оттага отуруб сәһәр чајы ичэндэ Чаваншир арвадына еди ки, неч билмирам ишә нечә кедиб чыхачағам, нә машины ишләјир, а автобус. Бу сөзләри ачыг-ашкар суратда Кәрим кишијә ешитдирир, јөни ки, бу нарада сөйлән бајыра чыхмаг мүмкүн олан иш дејил. Соңра бунуны да кифајэтланмәйиб деди ки, электрик гатарларды да Салыңу вагзалында жатыб галыб, чүники дәмир јолуну гар басыб.

Карым киши бу сөзләрни ешилдәндә армуду стәкандакы чајыны јарымын гојду мизин уңтұса, аяға галтасы вә матбәхе кечиб јена, дә пәнчәрән һајатә бажды: човгун гијамт ғопармышды.

Мәсәлә бурасында иди ки, Қарым киши пенсијаја чыхдығы вахтдан индијे кими, жоған он беш илдән бәрі жајдан башга, галан айларда күн, узаг башы икіңдән бир Билкәндеки бағына кедирди, меңнәлә-
з, эңчирләре, нарлара гуллуг едири, бостан салырды, құл-чичәк ақыр-
ы, узун сезүн гысасы, Билкәндеки дәдә-баба бағларыла сидгү-үрәкдән
остлуг едири; бағ кишини баша душурды, киши дә бағын ишиңе жарап-
тыры. Срагакүн дә бағда иди вә срагакүн адамын hec ағлына қол-

мэдэй ки, нава бэлэд дэйншэчэк, белэчэ гарч-човгун башлаацааг. Шэхэрэ гајындаа Набранын бојнуна зэнчир салыб дамда бағлады ки, ачыг га- лыб жалағланмасын, габагына да евдэ назырлаа јыб катирдиж јалдан не- галмышдыс ону гоја. Сабан төздэн, јёни ки, дүнэн јен юлчажэйд, амма срағакүн кечэдэн гар башлады, дүнэн дэ дајанмаг билмэж ји- дэвээ вэ Чаванширлэ Фазилда эд ону ѡлдан елдэлдэр ки, сабан, јёни ки, бу күн нава дүзээр, кедэрсэн.

Бу күн чөгүм дүнәнкиндән берк башибалмышы да
шыра багыл галмышды бағда.

Бир дафо—дерд-беш ил бундан эввэл, яңа ватанда
дэ Набрана кетмишилар вэ Кэрим киши орадан бир овчарка күчүй
алыб кэтириши, ушаглар да бу күчүйн адьны гојмушудулар Набран.
Кэрим киши ону бағда сахалызды, Набран да бөјүүб бир ит олмушуду
ки, кэл көрсөн вэ инди нәммин бу ит гарын, човгунун бу вурнаурунда
чи-сусук галмышды Билкән бағызыдаки дамын ичинди.

Кәрим кишикүлини еви биринчи мәртебәдә иди, ата-бабасынан да ач-сусуз галмышды билгелескен. Кәрим кишикүлини еви биринчи мәртебәдә иди, ата-бабасынан да ач-сусуз галмышды билгелескен. Кәрим кишикүлини еви биринчи мәртебәдә иди, ата-бабасынан да ач-сусуз галмышды билгелескен.

— Тәмизлә!

Чавашшир гапыны ёртуб чөлдэ бир хөјли эмешкүй. Чаваш ширинең бундаа соңра гапыны тамам ача билил тәзээнд ичәри кирди, көјар мишилләре илә гып-гырмызы сифатини овушдуруду, күркүнүн жаҳасыны чырпды вә елә бил бу шұчаэтиндең соңра бир аз урекләниб дипмәз-сей ләмәз гарышында дағыншыз Кәрим кишиjә деди:

— Эшши, чыхын сөз.

— Зәһирима галсын белә нава! — деди, өзү да сәләхеттән көрим эми, биз нијә нирсис тутур, биз неjlәjәk, сон яшда адам бу на вада, бу вурнауурда Билкәнән ичә кебид чыхачаг, ичә гајыдачаг?

— Мән өзүм кедәрдим, амма иди ишин елә вакыт мәк олмур...

Бу сөзләри Чаваншир деди вә Кәрим киши да онун башка
сина имкан вермәйб:

Киши диллэнди дејә Фазиләнин ejни ачылды. Чаваншир дэ күлүм сајиб:

— Іахшы, мән кетдим, — деди вә ѫэлә дә никаранчылығдан үр-
майб әзіва елді! — Амма чыхмајасан ha!..

— Чыхмаз, чыхмаз. — Бу сөзләри дә Фазилә деди, јәни ки, артыйкчылар гоимардан кетснин.

Кәрим қиши бу дәфә дә өзүнү сахлаја билмәјиб кәлиниңә тәрс
күттүп да отага кечди.

Чаваншир кәмі тә'мири заводунда ишләйирди, муһәндис иди вә лүм мәсәләді ки, иши башлы-башына бурахыбы Набранын далы Балқаша көлө бидмәзди. Чаваншир нефтьчи дејилди (Бејбат нефтьчи и

амма нечэ олса да, иши дәнлизлә бағылди, нејүт иди илә, мазутла бағылди вә елә буна көрә дә оғлунун ишинә Кәрим кишинин ѫермати варлы.

Мэсэлэ бураасындаудын, Каирин кишиний нэртэй вардын
нэвзэлэрнийдэй башга, дост-тансынадан, гохум-эграбадан, узун сө-
зүн гысасы, бүтүн яхши адамлардан башга дунжада үч истэклиси вар-
иды: Биринчи—нефт, јё'ни ки, нефт рэнки, нефт нээрти, нефт севинчи; иккичи — дэнийз, јё'ни ки, дэнийн угултуус, мулажимлий, хэз-
рэсн, көйжлуу, бөйжклүү, далгасы, лэпэси; үчүнчү дэ—яшыллыг, јё'ни
ки, кол-кос, чөмэнлий-чичеклий, бир сөзлэ алагдан тутмуш чинара кими
на вардыса да намсыц.

— Сабаңын хејр, ай баба. Мамаја дејәчәксөн мәни һәјәтә бурахсын? — Буну индиң ярыйндән галхыб көзләрини овшудура-овшудура аракәсмәдәкү туалета кедән Ајаз деди.

— Кет эл-үзүнү ју, динмээс-сојламээ кэл отур, чөрәйини је. — Буну да Кәрим киши деди вә Аязда да мәлүм олду ки, бабасынын ганы гарады ва бу күн онундай зарапат еләмжек олмаз.

Чөвгүй лап бәркиминдиң да һөнәрдән күләк елә выйылдајырды, елә бил Қарим кишиңиң ев-ешијини да јериндей гамарлајып апарачагды. Гәрибәеди ки, һәр дәфә күләк гый чәкәнде Қарим киши бу фикирден сәксәнири вә өзү да өзүнү мәзэммәт еидир, амма орасыны да лап дәгиг билдири ки, Ышшатданыбы. Лап гәрибесис исе бу иди ки, гарын, чөвгүнү бу гијамстинде бирдән-бирә Қарим кишинин јадына яз дүшду. Языны о ваҳтлары ки, Абшерон бағларында киләнләрл чиңгизләрни төкүрдү, нар ағачлары исе һәлә тәэзә жарыг ачырды, хына рәнкина бојанырды. О ваҳтлар ки, эңчирләр габла бағлайтарды ша пейванд алчалар да чечала бармагын дырнағы бојда олурду, мейнәләрин жарыгы тәэ-тәр иди, бул-булләрни да ки, сәси аләмү көтүрүрдү. Языны о ваҳтлары ки, күләк шам ағачларынын лимону тозуну евваны тахта дөшемәсния сәпирди ша сәнәр еввана чыкыб-ево гаяйданда отағын тахта дөшемәсния ләпир дүшүрдү.

Кәрим киши елбай бу ләпирләрни көрдү, бу ләпирләрин арасында Аязын да балача ялын аյагларынын изини, дыңгылы бармагларынын јерини көрдү вә қуулымсади. Соңра язын рәнки көзләринин табағына калдый, языны ижини дүрдү вә бирдән-бирә неча олдуса бу яз этринә нефт тохусу гаттышы.

Елә бил яңа дә узагда ит һүрдү вә бу ит һүрүшү бајырдақы човгунуң выјылтысында күчлө ешидилирді—елә бил кечәнин зүлмәтиндә бир чөлбі-байбандасан вә узагларда, лап узагларда тәніңа бир чырагынышығы йаңыр, сонра сенүр.

Кәрим киши бир балача тутулду вә бу дафә лап ачыг-ашкар нирси тутду өзүң; нирси тутду ки, даңа гулағына сәс кәлмәјә башлајыб, бурнұна ді көлір, үреји хіффәт чәкір; нирси тутду ки, киши белә јұмшалмаз. Эллини үзүң апарыб түклү сіфеттің гашыбы вә елә бил ки, Маргарита Абрамовна да буны көзәлжирмиш кими, бајыр гапсының дејәчлади, соңра да ыры сасылағышырыдь;

— Керим Билалович! Керим Билалович!

Маргарита Абрамовна бүтүн јер узундээ јеканэ адам иди ки, Көрим кишијэ Көрим Билалович дејирди вә бу гадыны ијирми беш илдән артыг танышдыына баҳмајарага һәр дәфә дә бела бир мурасчыт Көрим кишијэ дејир-ади көлирді; о, башта мәсәлә ки, уста Көрим! Яхуд елә тәкчә «Устата». Я да ки, индики кими, гочафэнди: Көрим киши.

Көркем киши эввэлээ елэ билди ки, јен ёгулагларына сэс кэлир, чов-
гунун выжылтысы тэзэдэн аракэсмөй ючум чэкэндэн сонра вэ бу дэфэ
Маргарита Абрамовнаны чыр сасини аракэсмэдэ ешидэндэн сонра ба-
ща душду ки, бу гоча арвад наванын белэ вурнавурунда јен кэлнб онун
Узун гырхамага.

Маргарита Абрамовна аракәсмәдә сојугдан Фазиләјә шикајэт елә-
јиб, соңра отаға кирди:

— Керим Билалович, бу гар нечә олачаг? Дүнjanын ахыры чатыб
бәлкә? — Соңра дүпjanын ахырынын чатыб-чатмамасы барәдә чаваб
көзләмәјиб һәлә дә үшүjен элләрини бир-бириң сүртдү вә ора-бұрасына
ми-
гар долмыш чантасыны аның үлкүчү, фырчаны, сабун тоzuны-филаны ми-
зин үстүна јылмаға башлады.

Нәр дәфә Маргарита Абрамовнаны гурумуш элләри Кәrim киши-
ниң сифетине дәјдикча о, габағындакы күзкүдә бу гарынын көзләrinә
бахырды, занна бахырды, елә бахырды ки, Маргарита Абрамовна буны
көрмәсін; зәнлә бахырды вә нәр дәфә бу кичилміш, рәнкини итириш
көзләрдә бир аз ишын ахтарыбы тапмаг истәjирди; истәjирди өзүнү арх-
жып еласын ки, тоғалын алдан душмуш, амма элләри титрәмәjэн вә көз-
ләри ити көрән бу арвад һала чох жашајачаг, патефону һәлә чох чалачаг.
Ләри

Бу дәфә Маргарита Абрамовнаны гуру элләри һәм дә сојуг иди вә
бу сојуг бармаглар Кәrim кишинин сифетине тохунаңда нечә олдуса,
киши үрәк елаjиб бу гарынын көзләrinә баха билмәdi; өзү өз чүр'етсиз-
лийин көрдү вә јенә дә үзүнә бәрк ачығы тутду.

Маргарита Абрамовна һәмишеси чидд-чәндәлә Кәrim кишинин үзү-
ну сабунлаjыб гырхмaga башлады. Пенсија чыхандан бәри—иijири
ила жаҳын иди—нәр һәftә қалиб евидә Кәrim кишинин үзүнү гырхырды.
Бүтүн наftәнин назырлашыры, үлкүчүнү итиләjирди, ағ дасмаллашыны
крахмалла жүйб үтүләjирди, этрини, сабунуну, пудрасыны жохлашыры.

Маргарита Абрамовна Бакыя мұнарибзини ахырынчи или қалиб
чыхышыды. Тәк-тәniң кәлмиши, Кәrim кишикилини һәjәtindә жашајан
Бакыдакы бирчә гоñуму Изабелла Саломоновнанын јанына кәлмиши
ва мұнарибә вахты күнләrin бир күнүндә, кечәнни жарысы балача ота-
ларында отуруб дәрәздәшендә дүнjanын ишләrinindә сөhбәт душмушшү-
нәjätyn mәnasyndan, адамларын жаҳы-жамаатынында сөз душмушшү-
ва о вахт мизин үстүндө фагыр-фагыр жана-жана бу икни жашлы арвады
куч-бала или ишыгандыран неjut лампасынын һәmin зәif ишыгында
Изабелла Саломоновна Кәrim кишинин инсанлығы барадә бир-ики жаҳы
сөз демиши. Елә о вахтдан бәри дә бу сөзләр Маргарита Абрамовна-
нын бейнинде галмышды.

Аjdын мәсаләjди ки, Кәrim кишинин һәmin кечә сөhбәtinдан хәбәри
жох иди, амма иш елә көтүрди ки, Маргарита Абрамовнаны гуллуға дү-
зәлдәn, јоñи Баýл тәrәffәki дәлләkhanalardan бириндә она јер тапан
ела Кәrim киши олду. Маргарита Абрамовна өмрүндә дәлләklik етма-
миши, амма ишә чыхдыры бириңи күндән һамы ону әмәlli-башы
дәлләk билмиши; бир дә ки, о вахт чаматта жаҳы дәлләk һаýында де-
jиди. Бир аз кечәндән соңра Изабелла Саломоновна елду. Маргарита
Абрамовна тәк галды.

Маргарита Абрамовна сабуну икнини дәfә Kәrim кишинин чод си-
фетинде көпүклендириб деди:

— Керим Билалович, сиз башга типдә адамсыз, мәним Шиајдерини
башга типдә адам иди. Амма Шиајдер дә чох симпатични адам иди.
Шиајдер фамилли киши Маргарита Абрамовнаны эри иди вә
мунарибә вахты алманлар ону тәkә огуллары Давидлә бирликde Кү-
jевdә күлләэмшишиләр. Кәrim киши бир буны билирди, бир дә буны би-
лирди ки, Шиајдер Күjевdә мәшнүр дәрзин имиш.

Бир мүддәт дә һәрә өз иши илә мәшгүл олду, јоñи Маргарита Абра-
мовна чидд-чәндәлә Кәrim кишинин үзүнү гырхырды, Кәrim киши ис-
гартмыш түкләrinин үлкүчүн алтындан қалән хыщылтысына сәbirләg-
лаг аса-аса неч вахт үзүнү көрмәди. Давид барадә фикirләшири-
соңra һеjбәт барадә фикirләши, соңra да фикirләши ки, нә һеjбәт

Давиди таныjырды, нә дә Davид һеjбәti, амма буду, бир белә илләр
қалиб кечиб вә инди гоча бир киши гоча бир арвадын сабун көпүклен-
диရен гырышы, көм-көj дамарлары көjәrәn элләrinә баха-баха һәm
һеjбәti фикirләши, һәm Davidi.

Јена күлә Kәrim кишикилини евиñ һүчум чәкди вә бу дәfә Kәrim
киши дөр-беш ил бундан әvvәl Набрана кетдикләri jaј күнүнү јадына
салды, һәm дә елә билди ки, о балача овчарка күчүү жана ардычы көлир.

Әлбәттә, Маргарита Абрамовнаны бу saat Билкәндәki бағда ач-су-
суз галмыш итдән хәбәри жох иди вә буна көрә дә бирдән-бира күлүм-
сады, снгарет чәкән адамларын бармагы кими сап-сары саралмыш сиfet-
тинин гырышлары даха да артды, јена дә жаҳышыца өjрәndi Азаrbajchan
дилиндә деди:

— Изабелла Саломоновна мәни эрә вермәк истәjирди. Ахы, мән дә
чох жарапыгылыйым. Амма она дедим: нардан тапаçагсан мәнимчүн
Шиајдер! Мәним Шиајдерими ким верәçk мәнә?

Башга вахт олсајды Kәrim киши бир-ики шух сөz атарды, чунки
Маргарита Абрамовна Изабелла Саломоновнаны јанына кәләндә жашы
әлләни чохдан кечимиши, амма бу дәfә киши заرافат еләмәdi вә ба-
шидан белә бир фикir қалиб кечди ки, Зүбейдәni дә јерини неч ким
верә билмәz. Буну фикirләши вә бу фикirдан соңra бу дәrәçәdә јум-
шалмасына ела һирси тутду ки, јеринде гурчаланды.

Маргарита Абрамовна бу дәm бүтүн фикri-зикри илә Шиајдерини
ианында олса да, гызышмат билмәjən сојуг бармаглары илә Kәrim
кишинин чәносинин алтыны сүртүб:

— Түк галып, — деди. — Дурмаjын һәлә.

Бир аздан Маргарита Абрамовна ишини көрүб гурттарды вә тәзә-
ден өзүнү һәjәtдәki гар-борана вуруb евине галхды, амма бир хеjли
мүлдәт деди, бу сөz: «— Дурмаjын һәлә» — Kәrim кишинин тулагла-
рындан кетмәdi вә киши фикirләши ки, Маргарита Абрамовна јегин
дүнијада тәкчә дәлләk көр, тәkчә дә мүштәrisi var. Бұrasыны да фик-
риндан кечирди ки, ваj о дәлләjin һалына ки, тәkчә мүштәrisi дә кедә...

Бир аздан јенә дә елә бил ки, лап узаглардан гәдим маһынын зәif
сөсн һәrdәn ешидилди, һәrdәn ешидилмәл олду.

Гарын, боранын гијамт гопардығы һәmin тыш күнү Kәrim киши
нек кимлә кәлмә кәsмәdi, диниб-данышмады, јалныз бирчә дәfә күч
пәnчәrәsiniнде баýыра бахыб өз-өзүнә бәркәdәn деди:

— Күнаha батды.

Ушаглар да, Фазилә дә, ишдәn чыхыб гарын эlinde күчлә evә кә-
лан Чаваншир дә бүтүн күн эрзинде Kәrim кишиjö бир сөz демәjә чүр'әt
етмәdi вә кечә jерләrin кирәндә һамынын үрәjindә бир никаранчылыг
варды; һамы билирди ки, ахырачан белә кетмәjәcәk вә һамы да сиди-
үрәkden арзулаjырды ки, сабаh нава дүзәлсін. Буну һамы арзулаjырды,
амма тәkchә Kәrim киши билирди ки, әvvәla, бу нава дүзәләn һава де-
jildi, икничиси дә истәjir дүзәлсін, истәjir дүзәлмәsin, сабаñdan да
кечеñdi, иш дә ишдәn кечеñdi.

Һәmin гыш кечеси нә гар кәsdi, нә шахта-боран азалды вә чох гә-
риб, олду ки, јеринде узаныб баýыра гыj вуран күләjин сәsина гулаг
еса-аса женä дә jaz, баf, дәniz Kәrim кишинин јадына душду вә эн чох
тарibaен дә бу олду ки, тырь-тырь беш ил бундан әvvәl вурдугу бир
әрдәk бирдәn-бира көзләrinин габагына кәldi, о вахтдан бәri өmрүндә
хатырламадығы бу вечисiz әhvalat лап гәfләton қалиб јадына душду.

Бу тәk өрдәk Билкәндә, дәnizin лап гырагында гумлуға гонурду, са-
нил болу о баш-бу баш кәsishen уста Kәrim һәr дәfә она тәrәf жаҳы-
лашында һаваja галхыб иjirmi-otuz аддымлыгда тәzәdәn гумлуға енир-

ди. Бир дәфә, икى дәфә, уч дәфә... Вә елә бил өзү өз дилилә дејирди ки, уста Кәрим, кет, евден бешатыланы кәтири, мәни вур. Уста Кәрим евден кедиб. Өрдәк иса учеб кетмәмиши, эмәлли-башлы бир инадла устаныш бешатыланыны көзлөйнди. Уста да бирчә күлләжә сорди ону јера.

Кәрим киши һәмни үзгүп күни лап айдын јадына салды ки, Зубејда ахырлары иди, базар күни иди вә орасыны да јадына салды ки, Зубејда һәмни өрдәкдән шорба бишиди.

Кәрим киши өмрү боју чох өрдәкләр вурмушуду, чох гүш атмышы, амма ини һеч чүр баша дүшә билмәди ки, инија елә мәңзүр өрдәк бирдән-бира беләчә ачыг-айдын јадына дүшду вә орасыны да һеч чүр баша дүшә билмәди ки, инија о заман һәмни өрдәк тәк-тәнә иди, инија учеб кетмиди вә није ондан нүркмурду? О вахт бешатыланла атдығы күлләжән сәси гулагларына кәлди вә галын јорғанынын алтында мүркү дәјән дәјә өз-өзүнә нүхүждү.

Сүбнә тездиндә Кәрим киши баյыр гапсынын күчлә бир балача итәлә-жыб зоръята чыханда күлләк ела гүй вуруп аракәсмәјә долду ки, аз тәрәф адымламага башлады. Бајаткы агачлар көзләринин габагындан кетмәди вә Кәрим киши баша дүшүү өкүмүнүн, ёмрунүн, јәни ки, галан күншалмасынын — агачлар да адамлар кими иди, агачларда да дәзүм вар иди вә бу дәзүм дә һәрдән беләчә гүтарларыдь.

Кәрим кишинин Билкәндәкى бағы дәрәдә иди вә ораны бу чур күләк тутмурду-бұрасы жаҳшы иди, амма буласы да пис иди ки, нары, энчири дон вурачады. Шафтальыны, арижин хејринә олачады бу гар, амма белә хејирдәнса шәр жаҳшыды, јөни о шафтальынын ки, хејри нарын гурумғына баглышы, јерли-дәблик лазым дејил.

Сабунчы ватгалынанда адам аз иди вә бу адам азлығынан ватгалын ичине биш күлесеңә дөнмушуды. Електрик гатарынын сәси елә бил өзү илә бу бош ватгалда бир истилек катыри. Гатар жериндән торпәнәндө иес Кәрим киши һиссә еләди ки, сағ элини ача билмір ки, бағламаны жаңына гоја; сол эли илә сағ элини тутду вә бағламаны дизнин үстүнүн гојду.

Гатар кетдикчә Кәрим киши пәнчәрәнни буз бағламыш шүшәсінә баха-баха јадына салды ки, дүниен Чаваншир дејирди електрик гатарлары ишләмір. Буны жаңына салды вә қулемесди, амма орасыны да жаҳшы билирди ки, бу saat евдәклиләри никаран гојуб. Женә өзүнә жаман һирси тутду.—она көрә јох ки, евдә һеч киме һеч иш демәнж Билкәнә кедири. она көрә ки, белә гочалыбы, белә зәйнфәләйб вә эн башшычасы она көрә ки, өзү дә буны көрүр, бу барада фикирләшір вә үрәнінда бир «хәjnat! хәjnat! хәjnat!» елә јұва салыбы, елә бил хөрчәнк жарасыды.

Сонра Кәрим киши һиссә еләди ки, мүркүләјир, һиссә еләди ки, жатмаг истајир, бу дәм гары, бораны жағын кедән бу електрик гатарынын ичинде онын бутун бәләнниң жухуя чан атыра. Кәрим киши ону да һиссә еләди ки, бу saat бурада жатса бир дә һеч вахт айлмајач. Сол эли илә сағ элини овшудурмага башлады, сонра жаңыдан гырылыш агачлар кәлди көзләринин габагына, сонра женә һаңаңса вурдуғу һәмни өрдәни хатырлады, сонра да Маргарита Абрамовнанын буз бармагларыны үзүнде һиссә еләди вә бирдән-бира баша дүшүү ки, бу гүш ахырлынын гојшыды.

О, гатардан дүшәндә күлләк ела гүй вурду ки, аз галды аяглары перронун үстүнә јох, перронда гатарын арасына кетсени. Сонра күлләк бир да тыў вурду, бир да, бир да. Елә бил бу saat бутун алам дағылырды.

Айдын мәсәләјди ки, бу шахта-мәркәдә станцијадан хејли аралылакы баға тәрәф на бир машины ишләйирди, шағында автобус вә Кәрим киши жеңе да сол голуну букуб башынын үстүнә галдырыды, үзү хәзриә адымламага башлады; аяглары күчлә сөзүнә баҳырды.

Бу јол торпаг јол иди, сол тәрәфдә бағлар иди, сағ тәрәфдә зејтун агачлары вә бу зејтун агачларынын арасында шамдан салыныш мешо золагы. Амма ини из торпаг јол вар иди, из зејтун, шам агачлары, из да ки, бағлар; аңчаг гар иди, гијамэт гопаран күлләк иди вә бу күләк Кәрим кишинин көзүнүн ачмaga гојмурду. Бирдән о, һиссә еләди ки, гардан

һамысынын гарын ағырлығындан, шахтанын сәртлијиндән, човгунун шиддәтиндән жарыбарадан гырылдығыны көрдү. Елә бил ки, ағач гәбрәстаптылыгы иди вә бу гәбиристаптылыгда бу saat гар, боран фиронлуг еләйирди.

Кәрим киши сол элини галын күркүнү үстүндән арыг балдырына вуруп:

— Бај сәни! — деди вә гарын, боранын фиронлуг еләдији бу мәгамда долухунды, амма буны нә тоналығыны аяғына жазды, нә дә јумшалмасынын — агачлар да адамлар кими иди, агачларда да дәзүм вар иди вә бу дәзүм дә һәрдән беләчә гүтарларыдь.

О, женә сол голуну көзүнүн үстүндә сипәр еләјиб Сабунчы ватгалынан тәрәф адымламага башлады. Бајаткы агачлар көзләринин габагындан кетмәди вә Кәрим киши баша дүшүү өкүмүнүн, ёмрунүн, јәни ки, галан күншалмасынын ахырнында кетмәjөчәк. Соңра Билкәндәкى агачлары фикирдәшли, о агачлары ки, из эли илә экмиши иш о агачлар ки, огул-ушагчүн, дост-таниш үчүн жадикар галачагчы.

Кәрим кишинин Билкәндәкى бағы дәрәдә иди вә ораны бу чур күләк тутмурду-бұрасы жаҳшы иди, амма буласы да пис иди ки, нары, энчири дон вурачады. Шафтальыны, арижин хејринә олачады бу гар, амма белә хејирдәнса шәр жаҳшыды, јөни о шафтальынын ки, хејри нарын гурумғына баглышы, јерли-дәблик лазым дејил.

Сабунчы ватгалынанда адам аз иди вә бу адам азлығынан ватгалын ичине биш күлесеңә дөнмушуды. Електрик гатарынын сәси елә бил өзү илә бу бош ватгалда бир истилек катыри. Гатар жериндән торпәнәндө иес Кәрим киши һиссә еләди ки, сағ элини ача билмір ки, бағламаны жаңына гоја; сол эли илә сағ элини тутду вә бағламаны дизнин үстүнүн гојду.

Гатар кетдикчә Кәрим киши пәнчәрәнни буз бағламыш шүшәсінә баха-баха јадына салды ки, дүниен Чаваншир дејирди електрик гатарлары ишләмір. Буны жаңына салды вә қулемесди, амма орасыны да жаҳшы билирди ки, бу saat евдәклиләри никаран гојуб. Женә өзүнә жаман һирси тутду.—она көрә јох ки, евдә һеч киме һеч иш демәнж Билкәнә кедири. она көрә ки, белә гочалыбы, белә зәйнфәләйб вә эн башшычасы она көрә ки, өзү дә буны көрүр, бу барада фикирләшір вә үрәнінда бир «хәjnat! хәjnat! хәjnat!» елә јұва салыбы, елә бил хөрчәнк жарасыды.

Сонра Кәрим киши һиссә еләди ки, мүркүләјир, һиссә еләди ки, жатмаг истајир, бу дәм гары, бораны жағын кедән бу електрик гатарынын ичинде онын бутун бәләнниң жухуя чан атыра. Кәрим киши ону да һиссә еләди ки, бу saat бурада жатса бир дә һеч вахт айлмајач. Сол эли илә сағ элини овшудурмага башлады, сонра жаңыдан гырылыш агачлар кәлди көзләринин габагына, сонра женә һаңаңса вурдуғу һәмни өрдәни хатырлады, сонра да Маргарита Абрамовнанын буз бармагларыны үзүнде һиссә еләди вә бирдән-бира баша дүшүү ки, бу гүш ахырлынын гојшыды.

О, гатардан дүшәндә күлләк ела гүй вурду ки, перронда гатарын арасына кетсени. Сонра күлләк бир да тыў вурду, бир да, бир да. Елә бил бу saat бутун алам дағылырды.

Айдын мәсәләјди ки, бу шахта-мәркәдә станцијадан хејли аралылакы баға тәрәф на бир машины ишләйирди, шағында автобус вә Кәрим киши жеңе да сол голуну букуб башынын үстүнә галдырыды, үзү хәзриә адымламага башлады; аяглары күчлә сөзүнә баҳырды.

Бу јол торпаг јол иди, сол тәрәфдә бағлар иди, сағ тәрәфдә зејтун агачлары вә бу зејтун агачларынын арасында шамдан салыныш мешо золагы. Амма ини из торпаг јол вар иди, из зејтун, шам агачлары, из да ки, бағлар; аңчаг гар иди, гијамэт гопаран күлләк иди вә бу күләк Кәрим кишинин көзүнүн ачмaga гојмурду. Бирдән о, һиссә еләди ки, гардан

башга ајагдарына наңса долашыр вә баша дүшүү ки, бу, дамыннын гапсыны гар басыб чөлдө галмыш иттири вә бу ит евда наңвардыса да намысыны—дүнгөнки хөрөйн бојатындан тутумш колбасаја, сосискајачан јыгыб бағладығы бағламасыны элиндөн гапа биләр. Қарим киши көзүнү ачып баҳа билмирди, бир сәс дә чыхара билмирди, тақча буну билирди, дајаныб, бағламаны ачып, бу итә дә бир шеј вермәјә күчү чатмајаң; олан-талаң күчүнү јыгыб бир аз берк јеримэјә чалышды. Бу ит саңуз да ал чөкөн дејилди, бағламанын ишине, адам нағзасинин истисиша даун дүнгөнки ахырынаача кедәжекди.

Көрим кишинин бир эрик агачы варда ки, ал даңында
салмаг оларды вә һәммиә бага қаләндә илк нөвбәдә узагдан бу агач ке-
рүнарды. Көрим киши бајақты ит аяғына долаша-долаша, узү хәзриф
торәф адымла-адымлаја һисс елади ки, баҳ, бу јердән эрик агачы
көңүрнүр даһын вә бага чатмага аз галыбы. Соңра буну да һисс елади ки,
инди аяғына бир ит јох, икит долашыр.

Итлэр дэ көрүнүр. Көрим кишиний эллидэгги олонд таанын
мэдэн чокинирд вэ јагн нисс едирдилэр ки, һәмн багламадакында
онларын да најна душәчәк, билирдилэр ки, бу узун ајагларын салыбыш-
ла нараса елә бир јеро чатачаглар ки, орада исти олачаг, ораны күләк
тутмаџаң вэ орада јемәк олачаг.

Бу гәдим дамир дарваза бүтүн этрафда мәшнүр иди, көпнә мәсеккә кими, көнін дајырман кими бу јерләриң абидәләріндәнди. Инди Нәмін дарвазаның балача гапсының ағзына адам бою гар жығымышы ви. Қарим киши ахырынчы дәфә бүтүн күчүн топлајыб сол эли иле гары тәмізләмәжі башлады. Даңа гары, бораны нисс еләмәсә дә буну баша дүшшүү ки, итлэр дә она комәк едир, габаг аягларыјла гапсының ағзындағы гары о јан-бу јана дагыдырлар. Қарим киши јадына салды ки, бу ахырынчы азаб-әзіннәтди, Набраның дамының ағзы хәзрија тәрәф дејін ве јегин гар ора бу чүр жығылмајыб.

О, гапыны итэлэйб дарвазадан ич
неча олду ки, гышгырмаға күчү чатды!

— Набран!

Дана буидан соңракылары Кәрим киши елә билди ки, јуху көрү-
јеңи елә билди ки, јухудады, ону аягына долашан бајагкы ишларин
дэ боранын алнидэн Набранын дамына сохулмалары јухудады вэ ахыр
ки, күч-бэлэ илэ ача билдижи бағламадакылары онларын габагына гою
јөнездирмэсі дэ јухады.

Сонра елә бил вә исә ешидib бирчә аң јухдан аյлды вә бу даф
Чавашинци сәснин лап ачыг-ашкар ешитди:

— Ата! Ата! — вэ баша дүшдү ки, инди дэ ону гара басмыр, вэ баша дүшдэндэй сонра дахаа неч нэ билмэдн.

...Іңекім чарпаынын жаңындағал халхы бир Ајаза, Ајазын жаңындағышы-гардашына баҳды, бир Шавашшира, Фазиләзә баҳды, бир галынша ағасына дајанымыш Маргарита Абрамовнаја баҳды вә бир дә тәзәддүк Кәрим кишинин галын балынчын ичинә батмыш сиғеттінә баҳыбы.

— Сэтэлчамди, — деди вэ сонра буу да деди ки, кечиб кедэр.

Җаваншир атасынын көзләрі жумулу зәнф сиғатинә баҳды вә үйни бир горху бүрүдү: бирдән кечиб кетмәз?..

Элбеттә, инди Кәрим киши күзкүдә Маргарита Абрамовнаның көз-
деринә баха билсәди о саат баша дүшәрди ки, бу точа арвад да бу дәм
бир уәрк ағрысы илә өз тәкчә вә ахырынчы мүштәрисини итирмәкдән
горхур.

...О ки, галды наваја, чәмі икічә күн кечмәди, Бакыда гар кәсди, күләк дајанды, бир күн чыхды ки, кәл көрсән вә инди адамын нең ағына қәмәзди ки, вур-тут икічә күн бундан әввәл Набран бояда итамда галып човгуның әлиниң зинникләйнди.

Ијун, 1973

ЭЗИЗ БАЛАМ

Рәссам Елмира Ыусејнова.